

بسم الله الرحمن الرحيم

334

۵۹۵

۱

۲۳۹

سجای

روشن‌های تفسیری

سیدرضا مؤدب

(عضو هیئت علمی دانشگاه قم)

محمد رضا عزنی فردوئی

تابستان ۱۳۹۸

درسمانودانشگاه
علوم قرآن و حدیث

مؤدب، سیدرضا، ۱۳۴۱ -

روش‌های تفسیری / سیدرضا مؤدب، محمدرضا عزتی فردوئی؛ [برای] وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

پانزده، ۲۲۴ ص.: جدول. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۷۹: قرآن پژوهی؛ ۵۶)

ISBN: 978-600-298-253-7

بها: ۲۴۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص. [۲۰۷] - ۲۱۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. تفاسیر -- تاریخ و نقد. ۲. Qur'an -- Commentaries -- criticism and History. ۳. تفاسیر شیعه -- نقد و

تفسیر. ۴. Qur'an -- hermeneutics Shiite -- interpretation and Criticism. ۵. تفسیر قرآن با قرآن.

۶. Koran the by Commentaries -- Koran. الف. عزتی فردوئی، محمدرضا، ۱۳۷۰ - ب. ایران. وزارت علوم، تحقیقات

و فناوری. مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. د. عنوان.

۲۹۷/۱۹

BP۹۲/۱۳۹۷

۵۵۸۵۴۲۳

شماره کتابشناسی ملی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

روش‌های تفسیری

مؤلفان: حجت‌الاسلام دکتر سیدرضا مؤدب و محمدرضا عزتی فردوئی

ناظر: حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسگری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ جایز است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۵-۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیربای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (تراث و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که درسنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه

پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۵۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسندگان محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر سیدرضا مؤدب و جناب آقای محمدرضا عزتی فردونی و نیز از ناظر محترم اثر، حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای علی‌اکبر بابایی سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کارویژه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند، سپاسگزاری می‌شود.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
درس اول: کلیات ۱ (تعریف مفاهیم)	
۳	اهداف درس
۳	مفهوم تفسیر و تفاوت آن با ترجمه
۴	مفهوم تأویل و تفاوت آن با تفسیر
۷	اهمیت تفسیر
۷	مفهوم روش‌های تفسیری و اقسام آن
۹	مفهوم گرایش‌های تفسیری و اقسام آن
۹	مفهوم مکاتب تفسیری
۱۰	تفاوت مکاتب با روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۱۰	مفهوم اتجاهات و الوان تفسیری
۱۱	ضرورت و اهمیت روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۱۲	دسته‌بندی روش‌ها و گرایش‌های تفسیری و ساختار کتاب
۱۳	○ چکیده
۱۳	○ پرسش
۱۳	○ پژوهش
۱۴	○ منابع برای مطالعه

درس دوم: کلیات ۲ (پیشینه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، سیر تاریخی تفاسیر و...)

۱۵	اهداف درس
----	-----------------

۱۵	پیشینه تفسیر
۱۶	روند شکل‌گیری روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۱۹	مصادر تفسیری شیعه و اهل سنت
۲۰	سیر تاریخی مهم‌ترین تفاسیر شیعه به لحاظ روش و گرایش
۲۲	سیر تاریخی مهم‌ترین تفاسیر اهل سنت به لحاظ روش و گرایش
۲۳	طبقه‌بندی تفاسیر
۲۴	طبقه‌بندی تفاسیر براساس روش‌های تفسیری
۲۴	طبقه‌بندی تفاسیر براساس گرایش‌های تفسیری
۲۵	○ چکیده
۲۵	○ پرسش
۲۶	○ پژوهش
۲۶	○ منابع برای مطالعه

درس سوم: روش تفسیر قرآن به قرآن در قرآن

۲۷	اهداف درس
۲۷	تعریف روش تفسیر قرآن به قرآن
۲۷	پیشینه تفسیر قرآن به قرآن
۲۸	بررسی دیدگاه‌های مختلف در به کارگیری روش تفسیر قرآن به قرآن
۲۸	۱. دیدگاه قرآن‌بستگی در تفسیر
۲۸	نقد دیدگاه قرآن‌بستگی در تفسیر
۳۰	۲. دیدگاه استفاده حداکثری از قرآن در تفسیر
۳۰	اهمیت روش تفسیر قرآن به قرآن در قرآن
۳۱	مبانی و دلایل قرآنی روش تفسیر قرآن به قرآن
۳۵	گونه‌شناسی روش تفسیر قرآن به قرآن
۳۷	○ چکیده
۳۷	○ پرسش
۳۸	○ پژوهش
۳۸	○ منابع برای مطالعه

درس چهارم: تفسیر قرآن به قرآن در آثار اهل بیت علیهم‌السلام

۳۹	اهداف درس
۳۹	جایگاه روش تفسیر قرآن به قرآن نزد اهل بیت

۳۹	۱. سنت قولی معصومان علیهم السلام در تفسیر قرآن به قرآن
۴۰	۲. سنت عملی معصومان علیهم السلام در تفسیر قرآن به قرآن
۴۱	جایگاه سنت در روش تفسیر قرآن به قرآن
۴۴	میانی و دلائل روایی تفسیر قرآن به قرآن
۴۵	بررسی دلائل مخالفان تفسیر قرآن به قرآن
۴۶	○ چکیده
۴۷	○ پرسش
۴۷	○ پژوهش
۴۷	○ منابع برای مطالعه

درس پنجم: روش تفسیر قرآن به قرآن در آرای صحابه و تابعین

۴۹	اهداف درس
۴۹	مفهوم صحابه و تابعین
۵۰	مفهوم تفسیر قرآن به قرآن از دیدگاه صحابه و تابعین
۵۱	جایگاه تفسیر قرآن به قرآن نزد صحابه
۵۲	سنت عملی صحابه در تفسیر قرآن به قرآن
۵۳	جایگاه تفسیر قرآن به قرآن نزد تابعین
۵۴	سنت عملی تابعین در تفسیر قرآن به قرآن
۵۵	آسیب‌شناسی روش تفسیر قرآن به قرآن
۵۶	مهم‌ترین تفاسیر قرآن به قرآن
۵۶	○ چکیده
۵۷	○ پرسش
۵۷	○ پژوهش
۵۷	○ منابع برای مطالعه

درس ششم: روش تفسیر روایی در قرآن

۵۹	اهداف درس
۵۹	تعریف روش تفسیر روایی
۵۹	پیشینه روش تفسیر روایی
۶۰	دیدگاه‌های مختلف درباره روش تفسیر روایی
۶۰	۱. استقلال قرآن و بی‌نیازی از روایات در تفسیر
۶۱	۲. مجاز نبودن تفسیر قرآن جز با روایات

۶۱	۳. دیدگاه اعتدالی
۶۲	دلایل اعتبار سنت معصومان (علیهم السلام) در تفسیر از دیدگاه قرآن
۶۲	۱. آیات ناظر به جایگاه معصومان (علیهم السلام) در تفسیر
۶۵	۲. آیات ارجاع دهنده به تفسیر روایی
۶۷	اعتبار تفسیر روایی
۶۸	○ چکیده
۶۹	○ پرسش
۶۹	○ پژوهش
۶۹	○ منابع برای مطالعه

درس هفتم: روش تفسیر روایی در آثار اهل بیت (علیهم السلام)

۷۱	اهداف درس
۷۱	دلایل اعتبار سنت در تفسیر از دیدگاه معصومان
۷۱	۱. منزلت اهل بیت (علیهم السلام) در تفسیر نزد پیامبر اسلام
۷۲	۲. منزلت اهل بیت (علیهم السلام) در تفسیر، از نگاه خردشان
۷۳	روایات تفسیری پیامبر
۷۴	روایات تفسیری اهل بیت (علیهم السلام)
۷۸	روش تفسیری اهل بیت (علیهم السلام)
۸۰	○ چکیده
۸۱	○ پرسش
۸۱	○ پژوهش
۸۱	○ منابع برای مطالعه

درس هشتم: روش تفسیر روایی در آثار صحابه و تابعین

۸۳	اهداف درس
۸۳	دلایل اهمیت و اعتبار تفسیر روایی از دیدگاه صحابه و تابعین
۸۵	پیشگامان تفسیر روایی در دوره صحابه
۸۸	ارزش و منزلت تفسیر صحابه و تابعین
۹۰	آسیب شناسی تفسیر روایی
۹۴	مهم ترین تفاسیر روایی
۹۵	○ چکیده
۹۶	○ پرسش

- پژوهش ۹۶
- منابع برای مطالعه ۹۷

درس نهم: روش تفسیر عقلی در قرآن

- اهداف درس ۹۹
- مفهوم‌شناسی عقل ۹۹
- مفهوم عقل در لغت ۹۹
- مفهوم عقل در اصطلاح ۱۰۰
- مفهوم عقل در قرآن ۱۰۱
- منزلت تعقل از دیدگاه قرآن ۱۰۲
- مفهوم روش تفسیر عقلی ۱۰۳
- بررسی دیدگاه‌ها درباره روش تفسیر عقلی ۱۰۴
- پیشینه روش تفسیر عقلی ۱۰۶
- بررسی تعارض عقل و نقل ۱۰۷
- دلایل قرآنی روش تفسیر عقلی ۱۰۸
۱. آیات ناظر به کیفیت فهم قرآن ۱۰۸
۲. آیات ناظر به لزوم تعقل و تدبّر در قرآن ۱۰۹
- چکیده ۱۱۰
- پرسش ۱۱۱
- پژوهش ۱۱۱
- منابع برای مطالعه ۱۱۱

درس دهم: روش تفسیر عقلی در آثار اهل بیت علیهم السلام

- اهداف درس ۱۱۳
- جایگاه و منزلت عقل از دیدگاه معصومان ۱۱۳
- مفهوم‌شناسی تفسیر عقلی از دیدگاه معصومان ۱۱۴
- بررسی قلمرو عقل در تفسیر از دیدگاه معصومان ۱۱۶
- دلایل روایی روش تفسیر عقلی ۱۱۷
۱. سنت قولی معصومان در روش تفسیر عقلی ۱۱۸
۲. سنت عملی معصومان در روش تفسیر عقلی ۱۱۹
- بررسی دلایل مخالفان روش تفسیر عقلی ۱۱۹
۱. بررسی دلایل قرآنی ۱۲۰

۱۲۱	۲. بررسی دلائل روایی
۱۲۴	۳. بررسی دلائل عقلی
۱۲۵	○ چکیده
۱۲۶	○ پرسش
۱۲۷	○ پژوهش
۱۲۷	○ منابع برای مطالعه

درس یازدهم: روش تفسیر عقلی در آثار صحابه و تابعین

۱۲۹	اهداف درس
۱۲۹	روش تفسیری صحابه و تابعین
۱۳۰	دیدگاه صحابه و تابعین درباره روش تفسیر عقلی
۱۳۱	پیشگامان روش تفسیر عقلی در دوره تابعین
۱۳۳	آسیب شناسی روش تفسیر عقلی
۱۳۵	مهم ترین تفاسیر عقلی
۱۳۶	○ چکیده
۱۳۷	○ پرسش
۱۳۷	○ پژوهش
۱۳۷	○ منابع برای مطالعه

درس دوازدهم: گرایش تفسیر ادبی

۱۳۹	اهداف درس
۱۳۹	تعریف گرایش تفسیر ادبی
۱۴۰	اهمیت گرایش تفسیر ادبی
۱۴۱	مبانی تفسیر ادبی
۱۴۲	علوم مورد نیاز مقسّر در تفسیر ادبی
۱۴۵	آسیب شناسی تفسیر ادبی
۱۴۷	مهم ترین تفاسیر دارای گرایش ادبی
۱۴۸	○ چکیده
۱۴۸	○ پرسش
۱۴۹	○ پژوهش
۱۴۹	○ منابع برای مطالعه

درس سیزدهم: گرایش تفسیر کلامی

اهداف درس	۱۵۱
تعریف گرایش تفسیر کلامی	۱۵۱
پیشینه تفسیر کلامی	۱۵۲
عوامل مؤثر در شکل‌گیری تفسیر کلامی	۱۵۳
مهم‌ترین مسائل تفسیر کلامی	۱۵۵
مبانی تفسیر کلامی	۱۵۸
آسیب‌شناسی تفسیر کلامی	۱۶۰
مهم‌ترین تفاسیر دارای گرایش کلامی	۱۶۱
○ چکیده	۱۶۲
○ پرسش	۱۶۳
○ پژوهش	۱۶۳
○ منابع برای مطالعه	۱۶۴

درس چهاردهم: گرایش تفسیر علمی

اهداف درس	۱۶۵
تعریف گرایش تفسیر علمی	۱۶۵
پیشینه تفسیر علمی	۱۶۶
بررسی دیدگاه‌ها درباره تفسیر علمی	۱۶۷
۱. موافقان تفسیر علمی	۱۶۷
بررسی دلایل موافقان تفسیر علمی	۱۶۹
۲. مخالفان تفسیر علمی	۱۷۳
بررسی دلایل مخالفان تفسیر علمی	۱۷۳
مبانی تفسیر علمی	۱۷۵
آسیب‌شناسی تفسیر علمی	۱۷۶
مهم‌ترین تفاسیر دارای گرایش علمی	۱۷۷
○ چکیده	۱۷۷
○ پرسش	۱۷۸
○ پژوهش	۱۷۸
○ منابع برای مطالعه	۱۷۸

درس پانزدهم: گرایش تفسیر اجتماعی

اهداف درس	۱۸۱
تعریف گرایش تفسیر اجتماعی	۱۸۱
پیشینه تفسیر اجتماعی	۱۸۲
اهمیت تفسیر اجتماعی	۱۸۲
اهمیت قرآن به مسائل اجتماعی	۱۸۳
اجتماعی بودن احکام قرآن	۱۸۳
ویژگی های تفسیر اجتماعی	۱۸۴
مبانی و معیارهای تفسیر اجتماعی	۱۸۵
آسیب شناسی تفسیر اجتماعی	۱۸۸
مهم ترین تفاسیر دارای گرایش اجتماعی	۱۹۰
○ چکیده	۱۹۱
○ پرسش	۱۹۱
○ پژوهش	۱۹۲
○ منابع برای مطالعه	۱۹۲

درس شانزدهم: گرایش تفسیر عرفانی

اهداف درس	۱۹۳
مفهوم شناسی تفسیر عرفانی	۱۹۳
پیشینه تفسیر عرفانی	۱۹۴
اهمیت تفسیر عرفانی	۱۹۵
بررسی اعتبار تفسیر عرفانی	۱۹۷
بررسی دلایل موافقان تفسیر عرفانی	۱۹۹
بررسی دلایل مخالفان تفسیر عرفانی	۲۰۰
معیارهای تفسیر عرفانی صحیح	۲۰۱
آسیب شناسی تفسیر عرفانی	۲۰۲
مهم ترین تفاسیر عرفانی	۲۰۳
○ چکیده	۲۰۴
○ پرسش	۲۰۵
○ پژوهش	۲۰۵
○ منابع برای مطالعه	۲۰۵

منايع و مأخذ ٢٠٧

نمايه‌ها

٢١٥	نمايه آيات
٢١٩	نمايه روايات
٢٢١	نمايه اصطلاحات
٢٢٣	نمايه اشخاص

مقدمه

«كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ يَتْلُوهُ الْوَحْيُ وَإِيَّاهُ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ؛ (سوره ص، ۲۹) این کتابی است پربرکت که بر تو نازل کردیم تا در آیات آن تدبّر کنند و خردمندان متذکر شوند».

قرآن کریم حجت و دلیلی آشکار از سوی پروردگار و هدایت کننده به راهی است که استوارترین راه‌هاست، ولی معانی و معارف آن از نظر دلالت در یک سطح و مرتبه نیستند و به دلیل برخی عوامل و ویژگی‌های عارضه‌ای نیازمند تفسیر و تبیین‌اند. از این‌رو، مفسران، پس از عصر رسالت تاکنون برای فهم معانی و مقاصد آیات قرآن کوشیده و با توجه به استعداد و توانایی خود به مرتبه‌ای از فهم آیات نائل شده‌اند. البته درباره چگونگی تفسیر قرآن در میان آنان اختلاف‌هایی وجود داشته و هر یک براساس مکتب تفسیری خویش، روش و گرایش خاصی را در تفسیر قرآن برگزیده‌اند.

در کتاب پیش رو تلاش شده تا براساس سرفصل مصوب وزارت علوم تحقیقات و فناوری، برای درس روش‌های تفسیری در مقطع کارشناسی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری بررسی شده و دانشجویان محترم با امتیازها و کاستی‌های هر یک از آنها آشنا شوند. مطالب این کتاب در شانزده درس تدوین یافته است. در درس اول و دوم کلیات روش‌ها و گرایش‌های تفسیری؛ در درس‌های سوم تا یازدهم روش‌های تفسیری قرآن به قرآن، روایی و عقلی و در درس‌های دوازدهم تا شانزدهم گرایش‌های تفسیری ادبی، کلامی، علمی، اجتماعی و عرفانی بررسی شده‌اند. در ذیل هر یک از روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، مفهوم، پیشینه، مبانی، آسیب‌ها و

مهم‌ترین تفاسیر آنها بررسی شده‌اند. در پایان هر درس نیز چکیده، پرسش، پژوهش و منابع برای مطالعه ذکر شده‌اند که توجه به آنها در یادگیری مباحث کتاب حاضر مؤثر است.

در پایان از آنان که در آماده‌سازی این کتاب نقش داشته‌اند، به‌ویژه از ناظر علمی محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابایی و نیز از مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور که سفارش‌دهنده این اثر و حامی آن بوده‌اند، تقدیر و تشکر می‌شود.